

## **ESIPUHE**

Tampereen hiippakunnan tuomiokapituli on muiden maamme tuomiokapitulien lailla inventoinut viime vuosina alueensa seurakuntien hautausmaakulttuuria. Työ on sisältänyt hautamuistomerkkien dokumentointia kirjallisesti ja valokuvaamalla sekä hautausmaiden historian selvittämistä seurakuntien arkistolähteiden ja haastattelujen avulla. Inventoinnin yhteydessä on myös arvioitu hautausmaiden hoidon kysymyksiä sekä kehittämissuunnitelmia. Tavoitteena on ollut, että seurakunnat voisivat käyttää inventoinnin tuloksia hyväkseen laatiessaan hautausmailleen hoitosuunnitelmia.

Hautausmaakulttuurin inventointia on tehty seurakuntien ja tuomiokapitulin tarkoitusta varten perustaman hautausmaakulttuuritoimikunnan hyvänä yhteistyönä. Kirkkohallitus on tukenut toimintaa vuosittaisella määrärahalla. Kaikkia osapuolia on kannustanut tietoisuus siitä, että hautausmaat voivat kertoa paljon historiastamme: arvoista ammatteihin, käsityötaidosta taidehistorian tyyli suuntiin. Inventointi jatkuu myös tulevina vuosina.

Toimi Jaatinen

Hautausmaakulttuuritoimikunnan puheenjohtaja

## **TAMPEREEN HIIPPAKUNNAN TUOMIOKAPITULIN HAUTAUSMAAKULTTUURITOIMIKUNNAN INVENTOINNIT**

1988 Marjo-Riitta Saloniemi & Tiina Tuulasvaara-Kaleva: Pälkäne

1989 Marjo-Riitta Saloniemi & Tiina Tuulasvaara-Kaleva: Tampereen Kalevankangas ja Messukylä

1990 Kirsi Kaivanto: Kalvola

1992 Kirsi Kaivanto: Vesilahti

1993 Kirsi Kaivanto: Lempäälä

1994 Kristiina Leppänen: Kuru

1995 Kristiina Koivuniemi: Tuulos

1996 Matliisa Jansson-Lehtinen: Luopioinen

1997 Matliisa Jansson- Lehtinen: Sahalahti

Matliisa Jansson- Lehtinen

## **SAHALAHDEN SEURAKUNNAN HAUTAUSMAA**

Inventointiraportti vuodelta 1997

### **SISÄLLYSLUETTELO**

1. INVENTOINNIN KOHDE	3
2. ALUEEN RAKENNUKSET	4
2.1. Sahalahden kirkko	4
2.2. Alueen muut rakennelmat	5
3. VANHA HAUTAUSMAA	7
3.1. Vanhan hautausmaan yleisilme	7
3.2. Suunnitelmia hautausmaan kaunistamiseksi	8
3.3. Holvihauta	10
3.4. Sankarihauta-alue	11
4. HAUTAUSMAA	12
4.1. Alueen historiasta ja sen yleisilmeestä	12
4.2. Alueen muistomerkit	13
5. UUSI HAUTAUSMAA	14
6. LOPUKSI	14
Lähdeviitteet	16
Lähdeluettelo	18
Liitteet	

**Matliisa Jansson-Lehtinen**

## **SAHALAHDEN SEURAKUNNAN HAUTAUSMAA**

### **Inventointiraportti vuodelta 1997**

#### **1. INVENTOINNIN KOHDE**

Sahalahden seurakunnan kolmea hautausmaa-aluetta nimitetään inventoinnissa seuraavasti: vanha hautausmaa tarkoittaa hautausmaan vanhinta osaa eli osastoa 2, hautausmaa 1890-luvulta peräisin olevaan laajennusta eli osastoa 1 ja uusi hautausmaa osastoja 3, 4 ja 5, joista vasta muutama rivi on otettu käyttöön. Kenttätöön apuna on käytetty agrologi V. Hämäläisen hautausmaakarttaa (Jb10, Liite 1) vuodelta 1968. Arkistotutkimusta tehtiin Sahalahden kirkkoherranviraston arkistossa, joka on erittäin hyvin luetteloitu ja järjestetty.

Sahalahden seurakunnan hautausmaa inventoitiin seuraavasti: osastolta 1 inventoitiin 49 muistomerkkiä ja osastolta 2 inventoitiin 33 muistomerkkiä. Jälkimmäiseen sisältyy yksi holvihauta ja yhdeksän käytöstä poistettua muistomerkkiä. Lisäksi inventoitiin viisi yhteismuistomerkkiä: Muualla haudatuille omaisille omistettu merkki, Karjalaan jääneiden vainajien muistolle pystytetty merkki, sankarihauta-alue, vanhojen kirkkojen sijaintipaikasta kertova merkki ja vakaumuksensa puolesta kuolleiden merkki. Kaikkiaan inventoituja muistomerkkejä on 87 kappaletta. Jokaisesta inventoidusta muistomerkistä täytettiin inventointilomake (Liite 2a, 2b) ja se valokuvattiin. Lisäksi hautausmaa-alueesta ja sen rakennuksista otettiin muutama yleiskuva. Mikäli raportin tekstissä viitataan inventoituun hautamuistomerkkiin, mainitaan suluissa haudan numero sekä filmin ja negatiivin numero. Täytettyjä inventointilomakkeita ja valokuvia sekä niiden negatiiveja säilytetään Tampereen hiippakunnan tuomiokapitulissa.

Alueelta inventoitiin taidehistoriallisesti tai paikallishistoriallisesti merkittävät muistomerkit, kuten Saarioisten tai Avoniusten sukuhaudat. Inventoinnin piiriin otettiin myös ajalleen tyypillisiä tai edustavan kokonaisuuden muodostavia hautamuistomerkkejä; jokainen aika on luonut oman kielensä, joka näkyy merkeissä eri tavoin.

Seurakunnan syntyvaiheita ei tässä työssä referoida tarkemmin. Taustaksi mainittakoon, että 1581 Sahalahden kappeli sai kuninkaalta luvan irtaantua Pälkäneen emäseurakunnasta itsenäistyä. Jo keskiaikana Pälkäneen kirkkoherralle kuuluneesta Pyttylän tilasta tuli seurakunnan itsenäistyessä luontevasti pappila. Alkuhankaluuksia nuorelle seurakunnalle ja sen kirkkoherra Johannes Sasselle aiheutti Pälkäneen kirkkoherra, joka ei olisi mitenkään halunnut suostua kappelin eroon. <sup>1</sup>

#### **2. ALUEEN RAKENNUKSET**

##### **2.1. Sahalahden kirkko**

Luultavasti jo keskiajalla Sahalahden kuuluessa kappelina Pälkäneen emäseurakuntaan paikkakunnalla oli jonkinlainen jumalanpalveluksia varten vihitty tila. Pälkäneen kirkkoherran hallintaan kuulunut jo edellä mainittu Pyttylän tila toimi emäpitäjän papin asuinpaikkana, kun tämä liikkui syrjäseuduilla suorittamassa kirkollisia toimituksia. Tämän tilan lähellä on ehkä sijainnut "seurakuntakirkko", jota voi verrata myöhempiin saarnatupiin. <sup>2</sup>

Sahalahden ensimmäinen varsinainen kirkko rakennettiin 1559. Se on sijainnut nykyisen kirkon lähellä

Ilolan kylässä. Kirkossa oli kolmikeiloinen kellotapuli, joka oli rakennettu samoihin aikoihin kuin kirkkokin. Ulkonäöltään kirkko on luultavasti ollut melko vaatimaton, sillä sen rakentaminen ajoittui uskonpuhdistuksen aikaan. Lisäksi Sahalahti oli pieni ja syrjäinen paikkakunta. Tämä ensimmäinen kirkko tuhoutui täysin vuonna 1728 salaman sytyttämässä tulipalossa. Kun pitäjäläiset ilmoittivat, että he eivät mitenkään kykene rakentamaan uutta kirkkoa saati hankkimaan sinne kelloja, kuningas määräsi kaikissa valtakunnan kirkoissa kannettavaksi kolehdin Sahalahden kirkon rakentamiseksi.<sup>3</sup>

Sahalahden toinen kirkko valmistui 1729. Tämä nähtävästi kansanmiehen suunnittelema kirkko tuntuu olleen jo alusta alkaen virheellisesti suunniteltuja rakenteeltaan heikko. Ikkunoita oli suurennettava, jotta papit olisivat nähneet lukea alttarilla, ja katto oli uusittava jo 1780. Kirkkoon kuului erillinen tapuli, jossa ollutta kelloa säilytetään edelleen Sahalahden nykyisen kirkon edustalla.<sup>4</sup>

Sahalahden kolmannen kirkon rakentaminen sujuikin sitten hitaammin. Vuonna 1803 entinen kirkko todettiin ahtaaksi ja rapistuneeksi. Talonpoikien mielestä sen olisi voinut korjata, mutta kartanoiden omistajat sekä kirkkoherra olivat uuden kirkon rakentamisen kannalla. Asia kuitenkin hautautui useiksi vuosiksi. Kirkkoherra Bergrothin aikana kirkko todettiin katselmuksessa niin rappeutuneeksi, että tarkastajia ihmetytti suuresti, kuinka rakennusta on voitu edelleen käyttää, vaikka sen lähestyminenkin on ollut vaarallista, ja tapuli suorastaan huojui, kun sinne kiivettiin soittamaan kelloja. Uuden kirkon paikaksi valittiin everstiluutnantti Langen suosittama Tapulinmäen peltokumpu, joka oli maantien lähellä entisen kirkon vieressä. Ilolan kyläläiset olivat halukkaita antamaan maan sekä kirkkoa että tietä varten. Bollstedtin kartassa vuodelta 1827 näkyy vanhan hautausmaan ympäröimä vanha kirkko sekä uuden kirkon katsottu paikka Tapulinmäellä (Liite 3). Hautausmaata oli myös helppo suurentaa, vaikka osa talonpojista epäili uutta aluetta liian vetiseksi ja kiviseksi. Kun keisarilta saatiin lopulta myönnytys rakentaa kirkko puusta, talolliset hankkivat rakennusaineet ja kaikki seurakunnassa asuvat miehet antoivat työpanoksensa kirkon rakentamiseen. Rakennusurakan alkajaisiksi v. 1827 kirkon kivijalan kivet päätettiin ottaa vanhan hautausmaan aidasta.<sup>5</sup>

Kirkon rakennusmestarina toimi hauholainen Herman Nyberg ja piirustukset oli alkuaan laatinut joku kansanmies. Lopulliset piirustukset laati kuitenkin intendentinkonttorinjohtajana toiminut C.L. Engel. Kuorin ikkunat tehtiin kirkon jo valmistuttua.<sup>6</sup> Rakennushistoriallisesti Sahalahden kirkko liittyy 1800-luvun alkupuolen keskeisesti korostettuihin ristikirkkoihin. Pohjaltaan ristinmuotoisen ja sisänurkiltaan viistetyn runkokuoneen keskeinen osa kohoaa matalampien sakaroiden yläpuolelle, ja sen katteena on särmäkattion muotoinen katto. Tyyllillisesti kirkko on empireä seinäpilastereineen, palkistoineen ja mataline kolmiopäätyineen.<sup>7</sup> Kirkko vihittiin juhlallisesti käyttöön paastosunnuntaina 21.3.1830. Sittemmin kirkkoa on kunnostettu useaan otteeseen. V.1899 käsiteltiin kirkon uudelleen vuoraamista arkkitehti Berndt Blommin ohjeiden mukaan.<sup>8</sup> 1960-luvun alussa kirkkovaltuusto hyväksyi arkkitehti Larkaksen kirkonkorjaussuunnitelman, joka päätettiin toteuttaa asteittain.<sup>9</sup>

Matalalla solarakennuksella runkokuoneeseen liitetty tapuli valmistui 1843. Sen piirustukset oli laatinut Engelin seuraaja, intendentinkonttorinjohtaja E.B. Lohrman.<sup>10</sup> Vuonna 1903 tämäkin tapuli oli niin huonossa kunnossa, että annettiin määräys, että kelloja oli soitettava lyömällä eikä heiluttamalla huojumisen ja hajoamisen estämiseksi.<sup>11</sup> Aikoinaan tapulissa toimi myös ns. kirkkomuseo, eli siellä säilytettiin kirkon vaiheisiin liittyvää esineistöä. 1930 museo päätettiin siirtää sakastin yläpuolella olevaan tyhjään tilaan laudoittamalla sen lattia.<sup>12</sup>

Nykyisin kirkko-tapulikompleksi on vaaleankeltainen valkoisin puittein ja nurkkalaidoin (Liite 4). Ovet on maalattu vaaleanruskeiksi ja kirkkoa sekä tapulia kattaa punainen tiilikatto. Kirkon välitön ympäristö

muodostuu nurmikentästä ja hiekoitetusta käytäväverkostosta, jonka varrella on valkoiseksi maalattuja puupenkkejä. Alueella on runsaasti erilaisia pensaita, mm. orapihlajaa, erilaisia angervoja ja heisipuuta. Inventointiajankohtana kirkon ympäristöön oli istutettu verenpisaraa ja annansilmää. Puusto koostuu erilajikkeisista kuusista, salavista, pihlajista ja vaahteroista.

## 2.2. Alueen muut rakennelmat

Hautausmaamiljööseen kuuluu kuusikujan päässä holvihautaa vastapäätä sijaitseva pitäjän viljamakasiini. Harmaa, hirsinen rakennus on vuodelta 1816, ja se on kunnostettu vuosina 1982 ja 1992. Rakennus on kaksikerroksinen ja siinä on valkoiset vuorilaudatja harmaa puuovi. Katto on katettu mustalla huovalla. Aivan makasiinin vieressä on vanha puomi kiinnitysrenkaineen.

Vanhan hautausmaan länsipuolella sijaitsevat ruumishuone ja huoltorakennus. Ruumishuone näkyy jo Wirkkalan suunnitelmassa vuodelta 1937.<sup>13</sup> Ns. ruumiskellarin rakentaminen kirkon läheisyyteen otettiin esille 1934. Siihen asti ruumiita oli säilytetty tapulissa tai kirkon urkulehterin puoleisessa alustassa, mutta molempia paikkoja pidettiin tarkoitukseensa huonoina. Kirkkovaltuusto piti kunnollista tiilistä ruumiskellaria välttämättömänä, varsinkin kun siihen olisi mahdollista yhdistää myös leikkaushuone.<sup>14</sup> Seuraavana vuonna Väinö Rantasen piirustukset ruumiinsäilytys- ja leikkaushuoneeksi olivat valmiit. Kirkkovaltuusto halusi rakennukseen kuitenkin paanukaton suunnitellun tiilisen tilalle, että se sopisi kirkkoon, johon oli tulossa paanukatto (jota ei kuitenkaan tullut).<sup>15</sup> Pari vuotta myöhemmin ruumiskellari mainitaan kirkkovaltuuston kokouksessa, joten se on valmistunut vuosina 1935-37.<sup>16</sup> 1990-luvulla rakennus uusittiin täysin. Alkuperäisestä rakennuksesta on säilytetty kivijalka ja rakennuksen perusrunko sekä ovien paikat. <sup>17</sup> Antti Kari suunnitteli vuonna 1991 siihen uuden ruskean tiilikatteenja seinien valkoisen tiiliverhoilun.

Huoltorakennus, jossa sijaitsevat myös hautausmaan työntekijöiden sosiaalitalat, on kokonaan uusi ja verhoiltu samalla tavoin kuin ruumishuone. <sup>18</sup> Kokonaisuutena ne muodostavat melkoisen kontrastin kirkolle ja vanhalle hautausmaalle. Niiden yleisilmettä leimaa tyyllinen sekavuus ja epävarmuus. Tiettyjen arkkitehtonisten ominaisuuksien, kuten kaari-ikkunoiden, mieltäminen sakraaliin arkkitehtuuriin ehdottomasti kuuluviksi on ollut kohtalokasta. Olisi erittäin tärkeää antaa tulevaisuudessa hautausmaan ja kirkon ilmeeseen olennaisesti vaikuttavien rakennusten suunnittelu asiantuntijoille.

Pienrakennuksia on hautausmaalla ollut vaihtelevasti. Esim. 1903 päätettiin tehdä kaksi ulkhuonetta vanhan hautausmaan eteläpuolelle pellon ja hautausmaan kulmaukseenja kirkon pohjoispuolelle aidan taakse. <sup>19</sup> 1914 taas rakennettiin 6 x 7 m puuvaja kirkon maalle Raution kylästä vanhaa hautausmaata kohden olevaan suuntaan raja-aidan viereen.<sup>20</sup>

Vanhaa ja nykyistä hautausmaata ympäröi kaunis pengerreretty kiviaita. Tämä sammaloitunut ja mutkitteleva aita koostuu osittain luonnonkivistä; joukossa erottuu myös hakattuja, sileitä kiviä. Se korjattiin perusteellisesti 1929 kirkon satavuotisjuhliä varten. Aita oikaistiin, aukkokohdat täytettiin kivillä ja sen yläpuolella olevaan syvänteeseen ajatettiin savea ja multaa. Nykyisen hautausmaan kiviäitä korjattiin samana syksynä. Urakka annettiin kivimiesten tehtäväksi kaunistusrahaston kustannuksella.<sup>21</sup>

Nykyään kiviäidassa on kolme kulkuaukkoa ja kolme porttia. Niistä kaksi on vanhan hautausmaan pohjoispuolella ja yksi johtaa hautausmaalle huoltorakennuksen luota. Aikaisemmin aukkoja on ollut neljä. Vanhan hautausmaan itäpäässä eli maantien puolella oleva porttiaukko päätettiin sulkea ja täyttää vuonna 1929, sillä sitä pidettiin tarpeettomana. Sitä paitsi se oli omiaan houkuttelemaan karjan maantieltä hautausmaan puolelle.<sup>22</sup> Ei ole tiedossa, millaiset portit hautausmaan näissä kulkuaukoissa on ollut ennen

edellä mainittua vuotta. Ainakin vuonna 1905 toimi erityinen hautausmaaporttikomitea.<sup>23</sup> Vuonna 1929 päätettiin varustaa jokainen porttiaukko sementtipylväillä ja kahden metrin levyisillä ja metrin korkuisilla rautaportteilla, joiden pystyrautojen päissä olisi "valkometallista tehdyt jenkatut nupit". Kirkonisännöitsijä sai tehtäväkseen pyytää kustannusarvion paikalliselta sepältä Martti Nystedtiltä neljästä (miksei kolmesta, kun yksi aukko oli päätetty sulkea?) rautaportista. Kirkkoherranviraston piti hankkia metallialan liikkeistä kuvitettuja hintaluetteloja porttien mallipiirustuksiksi.<sup>24</sup> Kaunistuskomitea tarkisti portit 4.6.1930 ja oli niihin tyytyväinen.<sup>25</sup> Nykyään porttien nupeista on vanhalla hautausmaalla jäljellä vielä viisi kappaletta. Kaksiosaiset portit ovat painuneet osittain maan sisään ja vääntyneet. Portteja ehkä kannattaisi kunnostaa hieman, jotta ne säilyisivät paremmin. Käsien taottua rautaporttia on yleensä pidetty suomalaisille hautausmaille sopivimpana. Sen muodolta on toivottu perinteisyyttä ja yksinkertaista kauneutta.<sup>26</sup> Päistään kartiomaiset portinpylväät ovat sammaloituneet kauniisti ja yksi pylväistä on vinossa. Hautausmaan sisäpuolella porttiaukkojen jälkeen on pengeri käytävän molemmin puolin. Se on tehty nähtävästi käytöstä poistetuista reunakivistä, sillä kivimateriaalissa on sekä punaista että harmaata graniittia, kiillotettua ja mattaa.

Aitaa on korjattu ja uusittu useasti. 1909 vanhan hautausmaan aita päätettiin korjata. Myös kirkkoa ympäröivä puuaita aiottiin korjata tilapäisesti, kunnes alueelle suunniteltu kuusiaita olisi kasvanut. Tilapäisen korjauksen tuli kuitenkin kestää pitempäänkin, sillä samassa kokouksessa päätettiin istuttaa puheena oleva kuusiaita. <sup>27</sup>

### 3. VANHA HAUTAUSMAA

#### 3.1. Vanhan hautausmaan yleisilme ja muistomerkit

Varhaisina aikoina oli ruumiit tapana haudata kirkon lattian alle. Lattian alla vallitsi tiukka järjestys: kuorin alla olevat paikat maksoivat 6 kuparirahaa, siitä ristikäytävään saakka 5 ja siitä edelleen ovensuuhun asti 4 taalaria. Oven kohdalla maksettiin levosta 2 taalaria ja eteisessä vain 1 taalari. Lapset selvisivät puolella hintaa.<sup>28</sup> Koko maata koskeva kirkkoon hautaamisen kielto tuli Suomessa voimaan 1822 terveydellisistä ja hygieenisistä syistä.<sup>29</sup> Sahalahdella tästä käytännöstä oli luovuttu ehkä jo n. 1780. Sen jälkeen vainajat haudattiin vanhalle hautausmaalle. Tämä oli kuitenkin sangen ahdas ja jo 1810 mietittiin keinoja sen laajentamiseksi. Paikalle päätettiin vetää soraa, mutta ongelma ratkesi lopullisesti vasta uuden kirkon valmistuttua, kun osa hautausmaata päätettiin siirtää sen ympärille.<sup>30</sup>

Vanhalla hautausmaalla on hiekkakäytävät, joita on vuosikymmenten kuluessa oikaistu, levennetty ja tasotettu seurakunnan talkoovoimin.<sup>31</sup> Haudoilla on useimmiten nurmipinta ja reunakivellisissä haudoissa haravoitu hiekka. Yleisesti ottaen reunakivet on poistettu; osastossa 2 on jäljellä 33 hautaa, joissa vielä on reunakivet.

Varhaisimpina hautamuistomerkkeinä pidettyjä puisia muistomerkkejä kuten hautalautoja ei Sahalahden hautausmaalla ole säilynyt. Alueen vanhin hauta vuodelta 1791 oleva Segerstedt-suvun eli Haapaniemen kartanon holvihauta, josta kerrotaan tarkemmin luvussa 3.3. Suurin osa haudoista onkin huomattavasti nuorempia. Valurautamuistomerkkejä inventoitiin vanhalta hautausmaalta 13 kappaletta, joista 9 oli poistettujen muistomerkkien alueella. Tämän tyyppiset muistomerkit tulivat Suomessa muotiin 1830-luvulla ja säilyttivät suosionsa 1900-luvun ensimmäisille vuosikymmenille.<sup>32</sup> Vanhin tämän osaston valurautamerkeistä oli 1880-luvulta ja uusin 1930-luvulta. Viimeksi mainittu on ns. apilanlehtiristi, jossa sakarat päättyvät kolmisonniseen apilanlehtikuvioon (244, III:24).

Tyypillisin muistomerkkityyppi Sahalahden hautausmaalla on ns. matkalaukkukivi. Muistomerkeissä käytettyjä symboleita ovat mm. kristilliset lintu, kirja, säteet, soihtu ja enkeli, luonnosta saadut kieli, tähkä ja puu, ammittiin viittaavat käännesauva ja nuottivain, sekä eri variantteina sureva naishahmo. Koristeaiheet on useimmiten toteutettu kaiveruksena, kullattuna kaiveruksena tai kiillotetun ja matan pinnan vaihtelun avulla. Vanhan hautausmaan länsipäädyn laajennusalueella on uudempia muistomerkkejä.

Sahalahden hautausmaan muistomerkit ovat melkein kaikki ajalta, jolloin hautakivien käsityöläismäinen valmistaminen oli muuttumassa teolliseksi 1800-luvun lopulla. Valmistajan merkintöjä ei ollut luettavissa inventoiduissa osasto 2:n muistomerkeissä. Itsenäinen taideteos sisältyi kahteen muistomerkkiin: sankarihauta-alueella sijaitseva Erkki Toukolehdon veistos (kts. luku 3.4.) sekä Heikki Varjan pronssiteos Avoniuksen sukuhaudalla. Tämä tyylikäs ja erilainen hauta-alue (109, III: 10) muodostuu kuudesta erillisestä kiillotetusta mustasta kivikokonaisuudesta. Ensimmäisen päälle on sijoitettu emo Varjan teos, jossa taiteilija on yhdistänyt muotokuvareliefin abstrahoituihin kasvi- ja viljakuvioihin. Haudan pinta mataline havupensaineen soveltuu hyvin muistomerkin muotokieleen.

Yhteismuistomerkkejä alueella on kolme kappaletta, sekä lisäksi kahden aikaisemman kirkon paikkaa merkitsevä muistokivi (II:27). Viimeksi mainittu on lievästi ylöspäin kapeneva, epäsymmetriseksi hakattu musta graniittikivi, jossa tekstiosan tausta on hiottu sileäksi. Paikkaa peittää liuskekivi. Kansalaissodassa vakaumuksensa puolesta kuolleiden muistomerkki (II:28) paljastettiin 12.11.1967.<sup>33</sup> Punaisessa pelkistetyssä graniittikivessä on teksti: "1918. Vakaumuksensa puolesta kaatuneet. Käy eespäin väki

voimakas."

Holvihaudan viereen on muodostunut nurkkaus, johon vanhat, poistetut rautamuistomerkit on talletettu. Rautaristit on huolellisesti maalattu mustiksi, ja jokaiselle "haudalle" on myös istutettu kukkia, jotta vältettäisiin hylätyksi joutumisen vaikutelma tai toisaalta näyttelymäisyys, joka helposti syntyy, kun halutaan tallettaa poistettuja muistomerkkejä. Tallentaminen on perusteltua, sillä rautaristejä ei Sahalahden varsinaisilla hautausmailla ole kovin runsaasti.

Vanhaa hautausmaata laajennettiin 1940-1950 -lukujen vaihteessa. Hautausmaat olivat osoittautuneet riittämättömiksi sotien vaadittua uhrinsa ja Karjalasta tulleen väestön tarvitessa hautapaikkoja.<sup>34</sup> Asiaa pidettiin kiireellisenä, ja ehdotettiin, että Wirkkalan suunnittelema hautausmaan laajennus pantaisiin toimeen (kts. 3.2.)<sup>35</sup> Vanhan hautausmaan laajennusalueelle ajatettiin runsaasti hiekkaa, jotta voitiin haudata aina kaksi vainajaa päällekkäin.<sup>36</sup> Vanha hautausmaa siirtyi siis vähitellen yhä lähemmäs ruumiskellaria. Vuodelta 1950 olevassa laajennuskartassa näkyy uusi 0,25 ha:n lisäalue aivan rakennuksen vieressä. Rahat loppuivat kuitenkin kesken ja vuotta myöhemmin kirkkovaltuusto siirsi ruumiskellarin luota vanhalle hautausmaalle nousevien kiviportaiden tekemisen tulevaisuuteen. Vain välttämättömät tasoitustyöt tuli tehdä loppuun.<sup>37</sup> Uuden alueen vihkiäiset pidettiin 5.7.1953.<sup>38</sup>

Tien siirto, jota oli pohdittu vuosikausia, toteutettiin vuoden 1964 karttaan (Jb9) merkittyyn kohtaan vuonna 1967.<sup>39</sup>

Pitäjänmakasiinilta kirkolle johtaa komea vanha kuusikuja. Aidan sisäpuolella puusto on pääosin vanhoja vaahteroita, kuusia ja koivuja. Kirkonkokouksessa 1929 päätettiin istuttaa koivukuja vanhan hautausmaan ja Rautian tien väliselle rajalle.<sup>40</sup> Puistomaisen hautausmaan synty tapahtui vuoden 1879 terveydenhoitoasetuksen myötä, jossa määriteltiin hautausmaiden välttämätön ojittaminen ja varustaminen istutuksilla. Siihen asti oli hautausmaiden hoito ollut melko sattumanvaraista seurakuntalaisten vastatessa siitä itse oman harkintansa mukaan. Laiduntaminen hautausmaalla kiellettiin vasta hautausmaiden malliohjesäännössä vuodelta 1929.<sup>41</sup> Kauneimmat arkkuhautausmaat ovatkin syntyneet juuri viime vuosisadan loppupuolella. Niitä varten on valittu kauneimmat paikat, ne eivät ole liian isoja ja lisäksi kasvusto on saavuttanut nyt huippunsa.<sup>42</sup>

### **3.2. Suunnitelmia hautausmaan kaunistamiseksi**

Hautausmaiden kaunistamiseen on Sahalahdella panostettu paljon vuosikymmenten varrella. Tästä on ollut tuloksena mm. 1900-luvun alussa perustettu kirkon "kaunistuskomitea" sekä Ilmari Wirkkalan hautausmaasuunnitelmiin tutustuminen 1930-luvulla.

Vuonna 1897 tehtiin "vaihetuskauppa" maanviljelijä Juho Ali-Rantalan ja kirkon välillä. AliRantala lupasi kirkolle "makasiinin etunurkasta suoraan sakastin harjaa kohden ja maantienvälisen maakappaleen ja sekä että tikapuut saa makasiinin takana olla". Heinät hautausmaalta ja kirkon ympäriltä hän sai syöttää karjalleen. Sovittiin, että Juho Salli istuttaa puita edellä mainitun maapalan suuntaisesti. Jokaisen seurakuntalaisen tuli myös istuttaa neljä puuta manttaalista. Istutusten tuli alkaa makasiinin kohdalta vanhan hautausmaan aidan ulkopuolelta kirkolle päin ja jatkuu silloisen uuden hautausmaan ulkopuolelle. Vanhan hautausmaan alaosan kohdalle suunniteltiin puomia hevosten kiinnittämiseksi kirkonmenojen ajaksi.<sup>43</sup>

Koska vuoteen 1903 mennessä mitään istutuksia ei ollut kuulunut, eikä mitään kirjallisia sitoumuksia oltu

aikanaan vaadittu, päätettiin perustaa kirkon kaunistuskomitea. Sen tarkoituksena oli saada kirkon ympäristö, molemmat hautausmaat ja tie kunnan viljamakasiinista kirkolle kauniisti istutetuksi. Toimikuntaan valittiin kanttori Kanninen, kirkkoherra Brummer ja kolme paikallista maanviljelijää. Ehdotettiin, että rippikoululaiset istuttaisivat kukin puun vanhalle hautausmaalle komiteanjohtolla.<sup>44</sup> Brummerin kuoltua häntä seurasi komiteassa kirkkoherra Sulo Sariola.<sup>45</sup>

Kaunistuskomitean rahasto karttui mm. koirien ansiosta. Koiranomistajille nimittäin säädettiin viiden markan sakko koiran tuomisesta kirkkoon, mikä maksettiin kirkkomaan istutusrahastoon.<sup>46</sup> Haukkumisellaan kirkonmenoja häiritsevät koirat tuntuivat olleen todellinen ongelma, sillä sakko korotettiin 20-luvulla kymmenkertaiseksi.<sup>47</sup> Toisaalta myös hevosten kiinnittämisestä tien varren puihin rangaistiin sadan markan sakolla.<sup>48</sup>

Kirkon 100-vuotisjuhlien lähestyessä seurakunta palkkasi puutarhurin kunnostamaan pappien haudat sekä antamaan yleisiä neuvoja hautausmaita koskevista järjestelyistä.<sup>49</sup> Kirkonpalvelijoiden hautamuistomerkkejä oli inventoiduissa muutama. Suurin osa niistä ajoittuu vuosisadan vaihteeseen; vanhin on 1860-luvulta. Osastolla 1 sijaitsevat kirkkoherra Brummerin epäsymmetrisesti lohkottu etupinnaltaan kiillotettu pystykivi (440, 1: 13) ja kirkkoherranrouva Dagmar Candolinin pienempi muistomerkki (814, 1:26). Vanhan hautausmaan puolella taas on kirkkoherra Silcken yläosastaan kapeneva ja aaltomaiseksi muokattu kivi (426, III:20), joka on jäänyt ikävästi roskasäiliön taakse, sekä Pälkäneen kirkkoherra Willeniuksen sukuhauta (15, III:6). Poistettujen muistomerkkien nurkkauksessa on "kanttoirin vaimo" Hedvig Kaul6nin kaunis, hyvin säilynyt reikäkoristeltu valurautaristi ja -jalusta (II:30).

Kirkkovaltuuston asettama valiokunta päätti vuonna 1937 kääntyä hautausmaiden kaunistamiskysymyksessä Hautausmaiden ystävät ry:n sihteerin Ilmari Wirkkalan puoleen. Pastori Wäinö Forsman, kirjailija Maila Talvio ja taiteilija Ilmari Wirkkala nostivat 1930-luvulla hautausmaat seurakuntasivistyksen mittapuuksi ja hautausmaiden hoidon kulttuuritehtäväksi. Piispainkokouksen antaman hautausmaiden malliohjesäännön (1929) ja Hautausmaiden ystävät ry:n (1933) toiminnan ansioista hautausmaiden taso nousikin. Yhdistys järjesti esitelmätilaisuuksia, julkaisi kirjallisuutta ja laati malleja hautamuistomerkeiksi.<sup>50</sup> V. 1936 järjestö oli julkaissut "Hautausmaiden käsikirja"-nimisen kirjasen, jossa ensimmäisen kerran järjestelmällisesti paneuduttiin hautausmaan kokonaissuunnitteluun ja yleisilmeen luomiseen. Hautausmaiden ystävien käyttämä nimitys "Jumalan puisto" kertoi heidän hautausmaakäsityksestään:

Näinä päivinä näemme myöskin, ettei hautausmaa ole kammon, unohduksen ja hyljättyyden seutu, vaan pyhä, hiljainen tienoo, joka vastaanottaa meidän rakkaamme ruumiin, meidän kyyneleemme ja meidän hellyytemme. Hautausmaa tulee meille Jumalan puistoksi.<sup>51</sup>

Yhdistyksen ajatusten lähtökohta oli realistinen ja käytännönläheinen. Perusidea oli innostaa seurakuntalaiset kaunistamaan ja kunnostamaan oma hautausmaansa eli ne tavalliset maalaishautausmaat, joilla yleensä ainoastaan sankarihauta ja muutamat isot sukuhaudat oli hoidettu. <sup>52</sup>

Sahalahden molemmat hautausmaat oli tarkoitus kartoittaa uudelleen, sekä kohentaa niiden ja kirkon ympäristön ulkonäköä. <sup>53</sup> Wirkkalalta tilattiin kartat ja suunnitelmat, ja kirkkovaltuusto piti niitä onnistuneina (Liite 5a, b).<sup>54</sup> Huomattavin muutos oli vanhan kiviaidan siirtäminen hautausmaan etelä- ja länsipuolella siten, että tilaa tulisi merkittävästi lisää, sekä kylätien siirtäminen kulkemaan hautausmaalueen ulkopuolelta. Autot saivat oman pysäköintitilan kuusikujan kirkonpuoleiseen päähän. Ruumiskellarin eteen oli tarkoitus muokata juhlava aukio, jonka keskellä olisi katafalkki.<sup>55</sup> Varsinaista

laajennussuunnitelmaa kirkkovaltuusto siirsi tuonnetmas. Sen sijaan pitäjänmakasiinin luota alkavan ja Rautian kylätiehen yhtyvän tieosuuden siirto vanhan hautausmaan itäpuolelle ja ruumiskellarin taakse päätettiin toteuttaa. Suunnitelmaan kuuluvat istutukset ja tasoitukset aiottiin myös alkaa välittömästi. <sup>56</sup>

Karttojen lisäksi Wirkkala toimitti Sahalahden seurakunnalle Hautausmaiden ystävät ry:n julkaisemia ohjeliitteitä. Kirkkovaltuusto tutustui näihin Wirkkalan piirtämiin liitteisiin ja päätti hankkia rivihautoja varten takorautaisia, juoksunumeroin varustettuja ristejä, joihin voisi kiinnittää nimilaatan. (Liite 6) Vähäosaistenkin hautojen asiallista merkitystä vaati Hautausmaiden ystävien mielestä jo kristillinen rakkaus, mutta asialla oli myös käytännöllinen puolensa. Näin leposijat olisi helpompi tunnistaa, sillä omaiset eivät yleensä hankkineet näille haudoille muistomerkkejä. Seurakunta päätti myös kustantaa varattomien muistomerkit.<sup>57</sup> Luultavasti näitä ristejä on edelleen nykyisen hautausmaan länsipäädysssä aidan luona. Näihin n. metrin korkuisiin pelkistettyihin takorautaristeihin on saatettu kiinnittää metallisia, puisia tai muovisia nimilattoja, ja jokaisen ristin varren alaosassa on ollut tunnistusnumero. Näistä risteistä inventoitiin esimerkiksi yksi kappale (1:29). 1930-luvulla alkanut vaatimattomien muistomerkkien suosio kasvoi 1950-luvulla arkkitehtien ja suunnittelijoiden keskuudessa. Kansanomaista hautojen merkintää ja sen hienovaraista symboliikkaa ihailtiin. Kansa halusi kuitenkin melkein poikkeuksetta kivistä ja kestävästä varallisuutensa rajoissa. <sup>58</sup>

Hautausmaajuhlat olivat yksi osa hautausmaiden profiilin nostoa. Niitä oli ollut tapana viettää jo vanhastaan, mutta Hautausmaiden ystävät toivat ne uudelleen esiin. Niiden tarkoitus oli tutustuttaa ihmiset hautausmaailmään, sekä korostaa yhteyttä elävien ja kuolleiden välillä. Ennen tällaisia juhlaa hautausmaa luonnollisesti siivottiin perusteellisesti, mikä sekini sopi Hautausmaiden ystävien tarkoituksiin. Olennaista oli myös ns. nimettömien vainajien hautojen siistiminen, mikä osoitti, että heitä ei oltu unohdettu. Tätä työtä ehdotettiin kansakoululaisten ja rippikoululaisten tehtäväksi aina keväisin kotiseurakunnan hautausmaalla. <sup>59</sup> Sahalahdella vietettiin molemmilla hautausmailla yhdistettyä seurakunta- ja hautausmaajuhlaa 21.8.1938. Jumalanpalveluksen jälkeen oli väliaika, jonka aikana "kirkkopuistikoon on järjestetty kahvi- ja ravintotarjoilu. Siitä saatavat tulot annetaan kirkkoalueen kaunistamisen hyväksi. Väliajan jälkeen kokoonnutaan hautausmaajuhlaa viettämään molemmille hautausmaille erikseen, jolloin pidetään puheita ja esitetään kuorolaulua. Kumpaankin sijoitetaan yksinkertainen puhujakoroke, jotka koristetaan köynnöksin. Hautausmaajuhlissa lausutaan myös runo".<sup>60</sup>

### 3.3. Holvihauta

Kun kirkon lattian alle hautaaminen kiellettiin, varakkaat perheet pystyttivät maanalaisilla hautakellareilla varustettuja salvos- tai muurihautoja hälventämään taivasalle hautaamisen pelkoa. Vanhimmat tämän tyyppiset säilyneet luonnonkivestä muuratut kammiot ovat 1600-luvulta. Muuri- ja kammiohautojen rakentaminen hävisi vuoden 1879 terveydenhoitoasetuksen myötä, joka rajoitti niiden rakentamista.<sup>64</sup>

Pitäjänmakasiinia vastapäätä vanhalla hautausmaalla on Segerstedtin suvun holvihauta (III:4), jossa makaavat suvun balsamoidut vainajat arkuissaan.<sup>61</sup> Se sijaitsee vanhan hautausmaan kulmauksessa ja kiviäitä jatkuu sen molemmin puolin. Tämän Sahalahden hautausmaan ensimmäisen yksityishaudan rakennutti 1791 kapteeni G.F. Segerstedt. Hän hankki Haapaniemen 1782 pidetyssä pakkohuutokaupassa luutnantti Henrik Adolf von Qvantenilta. Segerstedtiltä Haapaniemi siirtyi 1815 hänen vävyllään, everstiluutnantti Karl Henrik Langelille.<sup>62</sup> Suoraan holvihaudan sisäänkäynnin edessä on Langen suvun hautamuistomerkki mustasta graniitista (125, III:3). Lähteissä mainitaan myös, että holvihaudan vieressä on aikanaan ollut Gripenbergin suvun puinen perhehauta.<sup>63</sup>

Yleisvaikutelmaltaan neliömäinen (515 x 530 x 530 x 530) Segerstedtin suvun holvihauta on muurattu luonnonkivistä (Liite 7). Joissain seinien kohdissa on jäänteitä valkoisesta rappauksesta. Kiviosan näkyvä korkeus vaihtelee metristä melkein kahteen metriin. Vetorautojen päät ovat näkyvissä ja tien puoleisessa sivussa on pieni tuuletusaukko, jossa on rautakalterit. Kammiossa on pallonmuotoiseen koristeeseen huipentuva tummanharmaa saumattu peltikatto, jonka reunojen alta näkyy mustaksi käsiteltyä lautavuorausta. Rakennuksen kokonaiskorkeus on n. 4 metriä. Kammioon johtaa komea, koristeltu yläosastaan kaareva rautaovi. Ovesta vasemmalle olevassa isossa seinäkivessä erottuu koukeroinen kaiverrus: G:F:S:. Kammion sisäänkäynnin kauneutta on haluttu korostaa myös 1930-luvulla; Wirkkalan hautausmaasuunnitelmissa näkyy kammion edessä oleva hiekoitettu neliömäinen alue sekä sitä rajaavat matalat pensasaidat.<sup>65</sup>

Alueelle on ajettu runsaasti täyttömaata vuosien varrella. Mm. vuodelta 1951 löytyy kirkkovaltuuston pöytäkirjasta merkintä päätöksestä, että holvihauta-alueen luo ajatetaan 50 kuutiota hiekkaa täyttömaaksi.<sup>66</sup> Valokuvassa 1940-50-luvulta (Liite 7) kammion koristeellinen rautaovi on vielä näkyvissä kokonaan. Nykyään ovesta - ikävä kyllä - näkyy ainoastaan 2/3-osaa.

Tien puolella kasvaa kaksi vaahteraa, joista toinen on kiinni holvihaudan katossa. Rapautumisen ja sammaloitumisen estämiseksi ne kannattaisi ehkä poistaa, samoin kuin erittäin lähellä rakennusta kasvavat vadelmapensaat.

### 3.4. Sankarihauta-alue

1939 kirkkovaltuusto päätti luovuttaa vanhalta hautausmaalta sankarihauta-alueeksi 28 paikkaa ja tarvittaessa enemmän.<sup>67</sup> Välirauhan aikana kirkkovaltuusto myönsi 15 000 mk sodassa kaatuneiden 18 sahalahtelaisen muistomerkkiä varten.<sup>68</sup> Sodan kuitenkin jatkuessa hanke luonnollisesti siirtyi, ja vuoden 1948 tulo- ja meno arviosta päätettiin varata 25000 markkaa Sahalahden sankaripatsasrahastolle. <sup>69</sup>

Toinen maailmansota merkitsi murrosta suomalaisen kuolemankulttuuriin. Toisaalta sota-aika teki kuolemasta tutun ja jokapäiväisen, toisaalta taas sankarillisen ja pyhitetyn. Sankarihautajaiset olivat paitsi surujuhla myös isänmaallinen juhlahetki, joka kokosi kotirintaman yhteen. Sota loi hautausmaille myös uusia kuolemankultin muotoja; kunniakäynnit ja -vartiot sankarihautoilla sekä kynttilät omaisten haudoilla. <sup>70</sup>

Sankarihauta-alueet ovat tärkeitä hautausmaakulttuurissamme. Niiden suunnittelussa on käytetty yleensä maan parhaita voimia ja toteutuksessa ei ole säästelyä varoja. Sankarihautojen asemakaavat ovat useimmiten jänteviä ja suuntaavat huomion niiden monumentaaliseen keskukseen. Tätä keskustaa korostaa joko kookas risti tai taideteos. Vainajien nimet on koottu tähän keskusmuistomerkkiin tai erillisiin hautapaikoille sijoitettuihin nimilaattoihin.<sup>71</sup> Sahalahden sankarihauta-alue (kartta Jb6, II:26) täyttää edellämainitut tunnusmerkit. Alueen suunnittelija on ollut Tampereen kaupunginarkkitehti Bertel Strömmer ja keskeinen muistomerkki on Erkki Toukolehdon käsialaa (Liite 8).

Erkki Toukolehdon tyyliteltyyn realistisessa teoksessa (Liite 8, II:25) on kuvattuna äiti ja lapsi sotilaskypärä jalkojensa juuressa (n.160 x 40 x 40). Materiaalina on sileäksi hiottu harmaa graniitti. Teoksessa on merkintä Erkki Toukolehto 1947-49. Teoksenjalustaan on kaiverrettu lauseet: Isänmaan puolesta sodissa 1939-1944 kaatuneille. "Me uinumme tässä täyttäen käskyä lain maallemme uhrautuen". Muistomerkkiä ympäröi graniittinen reunakiveys ja sen rajaamaa aluetta peittää liuskekivi. Välittömästi muistomerkin vieressä on kaksi isokokoista metallilyhtyä, jotka eivät tyylillisesti sovi alueen tai muistomerkin henkeen.

Vainajien nimet on kaiverrettu pieniin graniittiristeihin, joita alueella on kuusikymmentä. Jokaisen ristin vierellä on edellä mainitun kaltainen mustaksi maalattu metallilyhty pienemmässä koossa.

Vuonna 1957 seurakunta luovutti ilmaiseksi alueen muistomerkkiä varten, jota seurakuntaan Karjalasta siirtyneet olivat anoneet.<sup>72</sup> Karjalaan jääneiden vainajien neljästä kivistä koostuva muistomerkki (II:24) sijaitsee sankarihauta-alueella vastapäätä. Kivi, jossa on teksti: "Karjalaan jääneiden vainajien muistolle. Ps. 71.20. Sahalahden karjalaiset", on etu- ja sivupinnoiltaan kiillotettu. Toisessa kivessä on reliefmä Karjalan vaakuna.

## **4. HAUTAUSMAA**

### **4.1. Alueen historiasta ja yleisilmeestä**

Lääninpuutarhuri K. Hellman oli tehnyt hautausmaan käyttösuunnitelman, jonka kirkonkokous oli hyväksynyt 21.6.1896. Myöhemmin karttapiirustuksesta päätettiin kuitenkin poiketa ja siirtää yhden käytävän paikkaa, ettei hautojen yli tarvitsisi kulkea.<sup>73</sup>

Työtä molempien hautausmaiden kaunistamiseksi tehtiin talkoilla, joita johti hautausmaan puutarhuri. 1915 kirkon viljavarastosta huutokaupattiin ruista ja ohraa, jotta voitiin ostaa kuusentaimia, puita ja multaa. Jokaisella papin palkkaa maksavalla seurakuntalaisella oli velvoite tehdä työtä tietty aika.<sup>74</sup> Varsinkin kirkon satavuotisjuhlien lähestyessä edustava julkisivu oli tärkeä. Kaunistuskomitean jäsenet valtuutettiin hankkimaan koristepensaiden taimia, kirkkoa ympäröivä kuusiaita leikattiin 2-metriseksija lahonneet puut ja villiintyneet ruusupensaat poistettiin.<sup>75</sup> 1950-luvun loppupuolella hyväksyttiin Stig Barkholdin suunnitelma kirkon ja sen ympäristön kaunistamisesta istutuksin.<sup>76</sup> Käytävät laitettiin kuntoon ajattamalla niille karkeaa soraa.<sup>77</sup> Vuonna 1929 portille tehtiin 2,5 metriä leveä hiekkakäytävä louhimalla tiellä olevat suuret kivet pois, ja entinen kalteva kiviaidan viertä seuraava polku tasotettiin käytäväksi. Tarkoitus oli, että myös kirkon pää- ja sivuoville sekä sakaristoon johtaisi hiekoitettuja suora käytävä aina maantieltä ähtien.<sup>78</sup>

1925 hautasijojen hintoja korotettiin. Kummallakin hautausmaalla paikan hinta oli 200 mk. Uudemman hautausmaan keskirivin kirkonpuolimmainen osa myytiin yksityishaudoiksi.<sup>79</sup>

Hautausmaata eli osasto 1:stä ympäröi samanlainen kivipengeraita kuin vanhaa hautausmaata. Samoin huoltorakennuksen luona oleva portti ja portinpylväät ovat samanlaiset kuin vanhalla hautausmaalla (kts. 2.2.). Kirkon ja hautausmaan välillä ei ole aitaa. Puusto koostuu vanhoista koivuista, männyistä ja kuusista. Hautausmaalla on hiekkakäytävät ja haudoilla hoidettu nurmi. Lähinnä sotavuosina Karjalasta siirtyneiden kreikkalaiskatolisten hautoja on hautausmaan luoteispäädyssä. Lasten ja vastasyntyneiden hautoja on lounaan puolella aidan lähellä.

### **4.2. Alueen muistomerkit**

Reunakivellisiä hautoja on enemmän kuin vanhalla hautausmaalla, ja niiden pintana on useimmiten kauniisti haravoitu ja kuvioitu hiekka. Hautakumpuja on muutama, joista yksi on katettu sepelillä. Edellä mainitut lasten haudat ovat usein muodoltaan kumpumaisia ja talvella niiden pinta on havutettu. Kumpuhauta on kaunis ja tavallaan haudan luonnollisin muoto. Se syntyy hautaamisesta itsestään ja muuttuu haudan hoidon edetessä. Kummun muoto ja katekasvit tekevät jokaisesta haudasta erilaisen.<sup>80</sup>

Muistomerkit ovat melkein poikkeuksetta kiveä. Luonnonkivimuistomerkkejä oli yksi (ei inv.) Hautausmaan länsipäädyssä aidan luona on lukuisia yksinkertaisia rautaristejä tai niiden jäänteitä. Pyöreään

rautakehikkoon on kiinnitetty puu-, muovi- tai metallinimilaatta. Näistä muistomerkeistä inventoitiin yksi edustamaan ryhmäänsä (kts. 3.2.). Suunnilleen tapulin kohdalla hautausmaan länsipuolella aidan vieressä on myös jääne vanhemmasta rautamuistomerkestä, josta on jäljellä enää vino kivijalusta, ristimuotoon huipentuva rautatanko ja merkkejä siihen kiinnitettynä olleesta metallilaatasta (ei inv.). Siitä etelään päin on jääne pallopäärististä, johon on ollut kiinnitettynä luultavasti peltilevy (1:28). On ehdotettu, että nämä perinteiset ns. hautapellit otettaisiin uudelleen tuotantoon rikastuttamaan sanallista viestintää haudoilla.<sup>81</sup> Niiden huoltaminen on aiheuttanut arveluita, mutta hoitamatta ei mikään muistomerkki kestä; ikuisiksi mielletty kivikin kallistuu, sammaloituu ja rapautuu. Kallistuneiden hautakivien oikaisusta on annettu kehoituksia aina.<sup>82</sup> Mm. vuoden 1929 hautausmaakävijän silmään ne pistivät antamalla "ikävän ja hoitamattoman vaikutelman", ja yhteisinä hautausmaan kunnostamisen talkoopäivinä niitä oiottiin.<sup>83</sup>

Valmistajan merkintöjä löytyi kahdeksasta inventoidusta muistomerkestä seuraavasti: J.A.Packalin. Pälkäne (806, II:8) sekä versiona J.A. Packalen. Pälkäne (802, II:5), Kalajoen kivihiommo (805, II:6 ja 845, I:7 ja 27, I:3 ja 860, I:27), J.Salo. Pälkäne (828, I:30 ja 435, I:15). Varsinaiseksi taideteokseksi mielletäviä töitä ei osasto I:n muistomerkkien joukossa ollut. Koristetaidetta edustavat mm. haudalla nro 523 (II:9) olevan muistomerkin tyyliteltyjä naisfiguureja kuvaavat reliefit. Itsenäisiä taideteoksia ei hautamuistomerkkeihin liittynyt.

Aitaurakennelma on kahdella haudalla. Haudan nro 860 (I:27) aitaus muodostuu kuudesta kahdeksankulmaisesta kivipylvästä, joita kettingit yhdistävät. Itse muistomerkki on erittäin rikkaasti koristeltu pystykivi, josta löytyy yhteensä seitsemää eri omamenttityyppiä. Saarioisten sukuhautaa (499, I:11) ympäröi matala, kauttaaltaan kiillotettu harmaa graniittiaita, jossa on kuusi pylvästä. Aitauksessa on kaksiosainen metalliportti.

Vuoden 1918 tapahtumista kertoo hautausmaalla harmaagraniittinen pystykivi (495, I:12), jonka etuosasta erottuvat kiillotettuna yhden vainajan tiedot sekä lause: "Isänmaan vapauden puolesta henkensä uhranneelle sankarille kiitollisena pystytti tämän patsaan Sahalahden kunta".

## 5. UUSI HAUTAUSMAA

Sahalahden seurakunnan hautausmaata on laajennettu useaan otteeseen. Ns. uuden hautausmaan alueita hankittiin 1960-luvulla. Yhteensä viisi aaria ostettiin silloisen kirkkomaan itä- ja eteläpuolilta Yli- ja Ali-Rantalan sekä Huvisen tiloista.<sup>84</sup> Tämä alue annettiin Puutarhатыön kartoitettavaksi hautausmaan järjestelyä varten.<sup>85</sup> Myöhemmin hankittiin lisäksi 0,9 ha.<sup>86</sup>

Hautausmaan laajennus sijaitsee Sahalahden keskustaajaman eteläosassa Tampere-Kuhmalahtimaantien varrella (Liite 9). Syvähautakäyttöön tarkoitettu alue on viljelykäytöstä poistettua peltoa ja sen pinta-ala on 0,7 ha. Kirkkohautausmaan laajennuksen käyttösuunnitelmassa vuodelta 1986 kiinnitettiin erityistä huomiota alueen maisemalliseen liittymiseen ympäristöönsä. Pidettiin tärkeänä, että kirkkonäkymä keskustan suuntaan säilyy ja että alueen ominaisilme on viihtyisä. Haudalle saa pystyttää vain kirkkoneuvoston tai sen valtuuttaman henkilön hyväksymän muistomerkin. Reunakiviä ei saa asentaa ja hautausmaaohjesääntöä on luonnollisesti noudatettava.<sup>87</sup> Lisäksi Sahalahden uuden hautausmaan suunnittelussa on otettu huomioon se, ettei maalaisympäristössä ole varsinaisia puistoja, joten seurakuntalaisille on haluttu tarjota myös erilainen hoidettu ympäristö.

Suomalaisilla hautausmailla on edelleenkin vallalla 1950-luvun ihanne "metsähautausmaasta", joka tosin on muuttunut huomattavasti puistomaisemmaksi. Mutta periaate on sama: hautojen pinta hoidetaan yhtenäisenä nurmikkona, jossa eri alueet saadaan erottumaan matalalla pensasaitaistutuksella. Reunakiviä ei käytetä. Metsähautausmaa on äärimmäisen tasa-arvoinen, sillä omaisten hylkäämään hauta ei näytä hoitamattomalta.<sup>88</sup>

Uuden hautausmaan tarkka suunnittelu on tärkeää erityisesti monotonisen vaikutelman välttämiseksi. Hautausmaiden ystävät saivat aikaan monia merkittäviä parannuksia hautausmaiden yleisilmeessä, mutta funktionalismin pelkistyneisyyden ja puhtauden ihanteilla oli myös käänttöpuolensa. Ohjesäännöistä tuli helposti normeja, jotka tasapäistivät hautausmaat helppohoitoisiksi nurmikkoalueiksi, joilla oli riveittäin samannäköisiä ja -kokoisia muistomerkkejä. Säädösten määräämästä muistomerkin ylärajasta tuli käytännössä sen alaraja ja ns. matkalaukkukivi - musta suorakaiteen muotoinen kivi - täytti hautausmaat.<sup>89</sup>

Uuden hautausmaan puolelle sijoittuu myös nykyään suosittu muistomerkki "Muualle haudatuille omaisille" (1: 1). Yksinkertainen, jalustalla vaakatasossa oleva harmaa graniittikivi on yläpinnaltaan hiottu ja teksti on kaiverrettu ja tehostettu mustalla.

## 6. LOPUKSI

Hautausmaiden perustehtävä pysyy luonnollisesti samana, mutta sen muita tehtäviä määritellään uudelleen, kun ihmisten suhde kuolemaan muuttuu. Kuolemasta on tulossa yhä selvemmin yksityisasiä. Ennen koko paikallisyhteisö osallistui suruun ja saattajia hautaukseen tuli runsaasti. Nykyään hautaus toimitetaan yleensä vain lähimpien omaisten läsnäollessa ja monissa tapauksissa siitä ilmoitetaan lehdessä vasta jälkikäteen.<sup>90</sup> Hautausmaa on enää harvoin suurien hautajaisten tai hautausmaajuhlien näyttämö. Sen sijaan puistomaiset aspektit korostuvat ihmisten hakiessa rauhallista ympäristöä ajatella tai kävellä. Hautausmaat ovat alkaneet assosioitua yhä enemmän lepoon ja rauhaan.

Muistomerkkien säilyttäminen ei ole yksiselitteistä. Kristillisen ajattelun mukaan hautamuistomerkin iäksi riittää hyvin kaksi tai kolme sukupolvea. Ikuisen elämän rinnalla maallisen elämän muiston säilymistä ikuisesti ei ole pidetty tarpeellisena. Hautamuistomerkit ovat eläviä varten ja niiden tehtävä on sidoksissa

aikaan.<sup>91</sup> Hautausmaa ei saakaan olla muuttumaton kokonaisuus; vanhakin alue pysyy elävänä ja sen ajallinen ulottuvuus syvenee, mikäli sille haudataan jatkuvasti. Uusien hautojen sovittaminen vanhalle alueelle tulisi kuitenkin tapahtua hautausmaan henkeä ja ominaisilmettä kunnioittaen. Mikäli edellisen sukupolven jälkiä ei haluta hukata, olisi hyvä vaihtoehto joidenkin hautojen "museoiminen" (kts. liite 10). Kerroksellisuus on rikkautta. Tärkeää on myös, että poistojen yhteydessä muistomerkki tallennettaisiin sekä kirjallisesti että kuvin. Dokumentoinnilla pyritään turvaamaan tietojen säilyminen tutkijoille.<sup>92</sup>

Kiinnostus hautausmaakulttuuria kohtaan on 1980-luvulta alkaen kasvanut. Kuvataiteilijat ja tutkijat alkoivat puhua hautausmaiden monimuotoisuuden puolesta. Valimoteollisuus elvytti vanhat rautaristit ja uusia valurautaisia muistomerkkejä suunniteltiin.<sup>93</sup> Samasta kiinnostuksesta ovat osoituksena myös hautausmaiden kiertokävelyt, hiippakuntien hautausmaakulttuuritoimikunnat sekä lukuisat eri hautausmaista kertovat kuvateokset.<sup>94</sup> Voitto Viro sanoo hautausmaaoppaassaan <sup>95</sup> " Olen tavannut vanhalla hautausmaalla vaeltaessani tuttuja menneisyydestä ja keskustellut heidän kanssaan; olen todella keskustellut, ääneenkin. Olen saanut lukuisia uusia ystäviä vuosikymmenten, parin vuosisadankin takaa"... Hautausmaan merkitystä paikallishistorialle ei voi liikaa korostaa, kuten Bey Heng toteaa kirjassaan "Hautausmaat arkipäivän asioina":

Mykkä hauta on huono hauta. Historia ei ole vain kuninkaita ja juhlallisuutta. Jokainen hauta voi kertoa oman historiansa, kun se saa suunvuoron, kun sille annetaan sanat. - - Jokainen hautausmaa kasvaa paikallisista oloista, minkä muodostavat maisema, historia ja paikkakunnan ihmiset. Hautausmaa voi olla yksi paikkakunnan ominaisimmista nähtävyyksistä.<sup>96</sup>